

Ühe peniku taasloomise lugu

Maaja Kalle

Resümee

Penikuid – kardpaeltega kaetud, paikkonniiti ka kardpenikuks kutsutud pärgi – on kantud Hiiumaal koos rahvarõivastega. Eesti Rahva Muuseumi esemekogus säilinud eksemplaride vanus ulatub 19. sajandi esimesse veerandisse. Vanemal ajal kandsid penikut kirikus käies kõik tüdrukud. Hiljem jäi penik eelkõige Hiiu pruutide, Emmastes ja Käinas ka pruuttüdrukute pulmaaegseks peaehteks. 19. sajandi lõpul hakkas penikute kandmise traditsioon hääbuma, jäädes alla võidutsema hakanud mirdipärjale. Käesoleva artikli autor on peatähelepanu pööranud penikute materjalikasutusele ja võimalikele valmistamisviisidele, et seeläbi eset taasluua ja protsessi kirjeldada.

Võtmesõnad: pärg, penik~pennik, pulmad, kardpaelad, taasloomine

Penik, pennik ehk vähe-seppel on kõrge, pealt lahtine pärg, mida kanti Hiiumaal. Vanemal ajal kandsid penikut tüdrukud, hiljem jäi see ainult pruutide peaehteks nii laulatusel kui esimesel pulmapäeval. (Manninen 2009: 43) Peniku nimetust kasutati Reigis ja Pühalepas, Kassaris oli tarvitusel nimekuju pennik, Emmastes ja Käinas aga seppel. On teada, et penikuid kandsid ka pruuttüdrukud ja nende peaehtena oli see nimetus veelgi laiemal levikuga. Lisaks nimetati pruuttüdrukute peakatet vähe-seppeliks. Ese ise ei jäänud alati samasuguseks, samuti oli pruuttüdrukute peakattel vähem paelu ja helmeid. (Ariste 1934: 76–78)

Penik ei moodustanud ümmargust võru, nagu mandril kantavad pärjad. Selle papist kere oli murtud nii, et meeukohtadest ülespoole moodustusid teravad nurgad. Kokkumurtuna oli penik trapetsikujuline, seetõttu jäi esikülje ülemine äär alumisest pikemaks, tagakülg tõusis aga esiküljest märksa kõrgemale. Penikule olid iseloomulikud kardpaelad, mis kokkuõmmelduna katsid peakatte pealispinna peaaegu kogu ulatuses. Tagumisele küljele kujundatud pind koosnes vatiga täidetud erivärvilistest riideturudest, mis olid iga sentimeetri tagant niidiga köidetud. Peniku ääri kattis punane kaleviriba, mida kaunistati kardnööri ja litritega. Peniku händadeks olid siidilindid, kuid Eesti Rahva Muuseumi eksponaatidel need puuduvad. (Manninen 2009: 43) Hännad ehk paelad kinnitati peniku tagaosale tavaliselt nõeltega, nõnda sai neid vajadusel küljest ära võtta või külast juurde laenata. Kui penikuid enam

ei kantud, kasutati paelu muuks otstarbeks ja seetõttu jõudsid muuseumidesse ainult penikute kered. (Ariste 1934: 76)

Paul Ariste on tuntud keelemehena oma artiklis „Hiiu penik ~ pennik” keskendunud küll eelkõige peniku nimetuse keelelisele päritolule, kuid kirjeldab Eesti Rahva Muuseumi etnograafilise arhiivi materjalidele tuginedes siiski ka selle kandmise traditsiooni. Penik on tema käsitluses eeskätt pruudi peakate. Igal pruudil oma penikut polnud. Kui veel vanade kommete kohaselt pulmi peeti, olnud nii Suuremõisas kui Kassaris ainult kaks penikut. Peniku omanikud said vastavalt kokkuleppele mõnikümmend kopikat tarvitamistasu. Kui juhtus, et samal pühapäeval oli laulatada soovijaid rohkem kui penikuid, mindi altari ette rätikuga või lükati pulmad nädala võrra edasi. Lapsega või rase pruut penikut pähe panna ei tohtinud. Kes „ääre peal oli”, seda ei teinudki, kuid need, kes veel oma olukorda varjata said, panid mõnikord siiski peniku pähe. Hiljem tuli aga selle teo eest trahvi maksta. Selliseid pruute nimetas Pühalepa õpetaja Normann krantsivargaiks ja igal uusaasta jumalateenistusel kuulutas seda ka kantslist. (Ariste 1934: 76)

Penikud, nii pruutide kui pruuttüdrukute omad, hakkasid kaduma 19. sajandi viimase veerandi paiku. Viimaseid peniku- ehk seplipulmi peeti 20. sajandi esimestel aastatel. Penikut hakkas asendama kunstlilledest mirdikrants, mis oli juba varemgi eelmistega võistelnud. (Ariste 1934: 78)

Minu lähem tutvus penikutega sai alguse 2011. aastal, kui rahvarõiva- valmistaja kutsepraktika raames sain ülesandeks uurida ja kaardistada Eesti Rahva Muuseumis asuvaid Hiiumaa penikuid. Samuti tuli välja valida üks penikutest, mida aluseks võttes valmistada Hiiumaa Muuseumi tarbeks muuseumieksponaadile võimalikult ligilähedane ese.

Penikute kaardistamise käigus mõõtsin esemeid, analüüsisin materjali ning valisin välja taasteostamisele tuleva eseme:

ERM A 291:229

„Pennik”, gen. pennigu (ehk penning, gen. penningu, ehk: penig, gen. penigu), tanu pappvoodriga, eeskülg 14 cm, tagakülg 20 cm kõrge, alt 26 cm lai, pealt 32 cm. Tanu eeskülg üleni kaetud kullakarvaliste kardpaelttega, milledele õmmeldud 2 rida hõbekarvalisi kardpaelu. Ülemisel ja alumisel äärel punane 2 cm laiune villane pael, kardpaela ribadega ja vasklitritega. Tagakülje eesmine pool, mis üle esikülje välja paistab, on kaetud hõbevärvilise kardpaelaga, kuna äärtel on punane looklev pael ja kollased klaas-piiprellid. Tagakülje tagumise poole keskel on mitmevärvilistest riidetorudest, mis vatiga täis topitud, moodustatud umbes 1 cm paksune ilustus, tanuga ühekõrgune (16 cm), alt 13 cm ja pealt 21 cm lai. Taga on tanul

rippumas 4 siidipaela ehk „hända”, mis käesoleval on kaduma läinud. Vanasti käisid temaga tüdrukud kirikus, pärastpoole jäi ta ainult pruutidele laulatuse peakatteks.

Pühalepast 1894 aastal. Hind 50 kopikat.

Foto 1. Taasloomise aluseks olev penik eest- ja tagantvaates (ERM A 291:229). ERMi foto.

Järgmiseks sammuks oli sobivate materjalide otsimine, millele kulus palju aega. Läbi said kammitud mitmed poed nii Tartus kui Tallinnas. Kõige raskeks osutus õigete kardpaelte leidmine. Tänapäevased materjalid ja tehnoloogia on sedavõrd muutunud, et kasvõi visuaalselt samasuguste kardpaelte leidmine osutus võimatuks. Vanade kardpaelte puuvillasel alusmaterjalil sisaldasid ehtsad metall-lõngad. Praegusel ajal asendavad metall-lõngu tehismaterjalid ning see muudab oluliselt paelte väljanägemist ja käitumist valmistamisprotsessis. Olen kindel, et ka tänapäeval valmistatakse ehtsatest materjalidest kardpaelu, kuid minu eesmärgiks polnud täpse koopia valmistamine, vaid originaalile lähedase eseme taasloomine. Nii lõppesid minu paelaotsingud suuremates käsitöötarvete kettides – Karnaluksis ja Abakhanis. Seal sain enam-vähem sobilikud ja paraja laiusega paelad, samuti piiprelid, siksakpaela ning kardlõnga. Ülejäänud materjalid leidsin oma kodustest varudest.

Peniku taasloomine algas mõõtudest lähtuva lõike joonistamisega. Järgnes kartongkarkassi valmistamine.

Originaaleseme karkass oli lõigatud ühest tükist, ühenduskohal peniku tagaküljel kattusid servad umbes 3-4 cm ulatuses. Minu käepärane kartongmaterjal oli õhem ja seetõttu lõikas selle välja kahekordsena nii, et üks ühenduskoht jääks paremale, teine vasakule küljele (foto 2). Seejärel liimisin

Foto 2. Peniku kartongkarkassi detailid. *Maaja Kalle foto.*

Foto 3. Kokku liimitud ja külgedelt tugevdatud kartongkarkass. *Maaja Kalle foto.*

Foto 4. Peniku pealisriie enne kardpaelte pealeõmblemist. *Maaja Kalle foto.*

Foto 5. Kardpaelte ja punaste riideribadega kaetud pealisriie. *Maaja Kalle foto.*

mõlemad kartongid kokku nii, et üks ühenduskoht jäi ühele küljele aluskarkassi pealmsel poolel ja teine teisele küljele aluskarkassi seesmisel poolel kohtades, kust penik on kokku murtud. Külgede tugevdamise eesmärgil katsin mõlemad küljed mõlemalt poolt kileteibiga (foto 3).

Muuseumieset uurides võis näha, et penikut katvad kardpaelad olid õmmeldud alusriidele. Kuid polnud võimalik teada saada, kas riie kardpaelte all oli lõigatud ühest või mitmest tükist. Arvatavasti kasutati seal ära kõikvõimalikke riidetükke ja -ribasid, sest kangas oli hinnaline. Mina lõikasin peniku pealisriide välja ühest puuvillasest kangatükist, selle ühenduskoht jäi peniku tagaosas keskele. Tugevduseks triikisin pealisriide alla liimiriide ja märkisin piirjoonega ära kohad, milleni ulatub kardpaeltega kaetud osa (foto 4). Muuseumieseme pealmine pool koosnes kuuest aluskangale käsitsi õmmeldud 2 cm laisest kuld-kardpaelast. Nii ülemist kui alumist serva kattis villane punane pael või kangariba, millest sissepoole oli kinnitatud kaarjate servadega hõbekardpael. Mina tegin kõik õmblused masinal. Alustasin penikupealse katmist ülaservast. Kinnitasin punase riideriba nii, et selle ülemine serv jäi lahti. Alumise serva õmblesin pealisriidele ainult kardpaeltega kaetava osa ulatuses. Seejärel õmblesin servapidi üksteise peale kuus rida kuld-kardpaelu. Tuli jälgida, et alusriie õmblemise käigus kokku ei tõmbuks, sest nõnda poleks pealisriie hiljem karkassile mahtunud. Alumise punase riideriba ülaseri kinnitasin enne kuuenda kardpaela alumise serva kinniõmblemist. Punase riideriba alumine serv jäi lahti. Kinnitasin nii ülemisse kui alumisse äärde kuld-kardpaela ja punase riideriba piirile kaarjate servadega hõbekardpaela (foto 5).

Järgnes peniku pealisosa kokkuõmblemine. Kokku tuli õmmelda ka lahtiste punaste

riideribade otsad, kuid riiderivad jäid nii ülemisses kui alumisest servast lahtiseks kohas, kuhu kardpaelad ei ulatunud (foto 6). Voodriiidele ligilähedasel sarnaseks osutus minu vana padjapüüri tagumine vähemkulunud osa. Muuseumi peniku vooder oli lõigatud kahest tükist ja selle õmblused jäid peniku sisekülgedele. Kuna minu peniku voodriie polnud päris uus, tugevdasin seda liimiriidega. Voodri tagumise osa ülaserava õmblesin kaks rida hõbekardpaela, jättes ülemise paela ülaserava lahtiseks. Seejärel õmblesin kinni voodri küljed (foto 7).

Asetasin peniku voodri ja pealisosa paremad pooled vastakuti. Traageldasin voodriosa ja pealisosa alusriide ülaseravapidi kokku nii, et punase riideriba ja hõbekardpaela ülemised lahtised servad jäid sissepoole ega sattunud õmbluse vahele. Pärast õmblusmasinal õmblemist keerasin töö ümber ja tõmbasin pooled lahti, jättes peniku ülaserava töö keskele. Õmblesin peniku tagaosas asuva punase riideriba ülemise ääre voodriosa hõbekardpaela lahtise serva alla ja kinnitasin masinal õmmeldes esiosa ülääres oleva punase riideriba voodrile. Seejärel õmblesin peniku pealisosa ülaserava kardpaelttega kaetud osa ulatuses siksakpaela, tikkisin kuld kardlõngast siksakid ja kinnitasin sakkide vahele litrid. Voodriosa ülemisele hõbekardpaelale õmblesin laineliselt kulgeva siksakpaela ja piiprelliderea (foto 8).

Kui olin kokkuõmmeldud pealis- ja voodriosa tõmmanud kartongkarkassile, selgus, et tagumise osa ilustuse jaoks jäänud ala osutus 1–1,5 cm võrra laiemaks kui originaalesemel. Kas oli karkass saanud veidike suurem või oli peniku pealisosa kardpaelte õmblemisel veidi kokku tõmbunud. Peakatte mõõtmisel selgus, et minu penik oli alumisest servast sama lai kui muuseumi, ülaservast aga ühe sentimeetri võrra laiem.

Edasi kinnitasin peniku ülemises ääres asuva punase riideriba alumise serva ja alumises ääres asuva punase riideriba ülaserava käsitsi õmmeldes

Foto 6. Peniku kokkuõmmeldud pealisosa. Maaja Kalle foto.

Foto 7. Peniku vooder, mille tagumise osa ülaserava on õmmeldud hõbekardpaelad. Maaja Kalle foto.

Foto 8. Kokkuõmmeldud pealis- ja voodriosa. Ühenduskoht ja mõlema osa ülaseravad on kaunistatud siksakpaela, kuld kardlõnga, litrite ning piiprellidega. Maaja Kalle foto.

Foto 9. Kartongkarkassile tõmmatud peniku tagumisele osale on märgitud riidetorukeste kulgemist tähistavad jooned. *Maaja Kalle foto.*

Foto 10. Riidetorukeste kinnitamise alguskoht. *Maaja Kalle foto.*

voodri külge. Nüüd jäid lahtisteks ainult voodri- ja pealisosa alumised servad. Selleks, et peniku tagumisele osale riidetorukesti võimalikult originaalipäraselt paigutada, märkisin pliiatsiga riidele nende kulgemist tähistavad jooned (foto 9). Riidetorukeste tarvis püüdsin leida võimalikult sarnaseid kangaribasid. Muuseumieseme lähemal vaatlusel selgus, et riideribad polnud enne penikule kinnitamist torukujuliseks õmmeldud ja vatiga täidetud, vaid õmblemise käigus ümber vati mähitud. Kogu ilustus oli kinnitatud ainult pealisriidele. Alustasin selle tööga peniku tagapoole keskjoonelt. Mähkisin väikese vatririba riidesse, õmblesin riideriba otsa sissepoole kinni, et see hargnema ei hakkaks, ja kinnitasin selle linase lõnga ning nõela abil pealisriidele. Liikusin kartongkarkassi ja pealisriide vahelt umbes sentimeetri jagu edasi, tõin lõnga uuesti töö paremale poolele ja hakkasin riidetoru kokku tõmbama. Kuna vatt

Foto 11. Riideriba täitmine vatitupsuga. *Maaja Kalle foto.*

Foto 12. Vatitupsuga täidetud riideriba kinnitamine alusriidele. *Maaja Kalle foto.*

on tihke materjal, ei õnnestunud mul torukest sedavõrd kokku tõmmata, et see sarnanenuks originaalesemel olevaga (foto 10).

Pärast mõningaid katsetusi leidsin tulemuslikuma töövõtte, millega jätkasin. Õmblesin riideriba altpoolt mõne pistega kokku ja täitsin väikese vatitupsuga (foto 11). Seejärel keerasin riideriba nii, et õmblus jäi vastu peniku pealispinda. Tegin väikese piste läbi pealisriide, tõmbasin lõnga ümber riideriba tugevalt kokku ja kinnitasin õmmeldes (foto 12). Nüüd, kui kokkutõmbamise kohas polnud riidriba sees vatti, oli seda kerge teha ja tulemus jäi originaaleseme sarnane. Nõnda jätkates katsin kogu trapetsikujulise pinna. Võrreldes muuseumiesemega sai minu peniku kaunistatud osa laiem. Seejärel kinnitasin õmblusega voodri kartongkarkassile. Keerasin punase riideriba peniku sisepoolle, kinnitasin selle nõopnõeltega ja õmblesin palistuspistega voodri külge.

Foto 13. Taasloodud penik eestvaates.
Maaja Kalle foto.

Foto 14. Taasloodud penik tagantvaates.
Maaja Kalle foto.

Kokkuvõte

Muuseumieseme taasloomine annab nii esemest endast kui selle võimalikust valmistamistehnoloogiast tunduvalt selgema ja tõesema ülevaate kui ainult esemevaatlus ja selle kaardistamine. Töö teostamise käigus osutus nii mõnigi ainult vaatlusele tuginenud oletus ekslikuks. Ometi jäävad tööprotsessi taastada püüdes vastuseta nii mõnedki esilekerkivad küsimused tööetappide järgnevuse osas. Esemete legendidest võib lugeda, et enamalt jaolt olid penikud kodudes tehtud. Seega võisid olla igal tegijal omad võtted ja nipid ning pole täpselt teda, kui palju omavahel kogemusi jagati. Kohtumine museaalliga selle taasloomise eesmärgil on nagu kohtumine eseme loojaga. Sageli ei pruugi esimesel korral ka kõige tähelepanelikumal vaatlusel kõike märgata. Esemel taasloomisel avardub vaatenurk ja originaaleset uuesti üle vaadates

torkavad silma ka spetsiifilised detailid. Kogu läbitud tööprotsess oli minu jaoks huvitav ning arendav kogemus. Kuigi 1894. aastast Pühalepast pärineva ja minu taasloodud peniku puhul on tegu teoreetiliselt sama esemega, on sellel nüüd kaks loojat: esmalooja ja taaslooja ning meil mõlemal on paratamatult oma „käekiri“.

Maaja Kalle. Aivo Kalle foto.

Maaja Kalle (sündinud 1950) on õppinud Tallinna Pedagoogilises Koolis koolieelse kasvatuse erialal ja Tallinna E. Vilde nimelises Pedagoogilises Instituudis koolieelse pedagoogika ja psühholoogia erialal. Ta on töötanud lasteaedades kasvatajana ja Johannese Koolis Rosmal (Waldorfi kool) koolijuhataja ning käsitööõpetajana. Aastal 2012. lõpetas ta TÜ Viljandi kultuuriakadeemia rahvusliku tekstiili õppekaval. 2010. aastast praeguseni töötab Räpina aianduskoolis tekstiilkäsitöö eriala aineõpetajana.

Allikad

Ariste, Paul 1934. Hiiu penik~pennik. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 9–10. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 75–80.

Manninen, Ilmari 2009 [1927]. *Eesti rahvariiete ajalugu*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Allikmaterjal – penikud ERMi esemekogus

ERM 5688 (Pärg, Pühalepa), Eesti Rahva Muuseum, <http://muis.ee/museaalview/547313>

ERM 5690 (Pärg, Pühalepa), Eesti Rahva Muuseum, <http://muis.ee/museaalview/547315>

ERM A 447:386 (Pennik, pruudi, Pühalepa), Eesti Rahva Muuseum, <http://muis.ee/museaalview/627539>

ERM 5580 (Pärg, Reigi), Eesti Rahva Muuseum, <http://muis.ee/museaalview/550638>

ERM 5608 (Pärg, Reigi), Eesti Rahva Muuseum, <http://muis.ee/museaalview/551085>

ERM 5624 (Pärg, Reigi), Eesti Rahva Muuseum, <http://muis.ee/museaalview/551502>

ERM A 291:229 – algallikas

Recreating a *Penik* (a Form of Head Decoration)

Abstract

A penik decorated with woven trim (galloons), known as 'kard-penik', has been worn in Hiiumaa as part of folk costumes. The examples in the collections of Estonian National Museum have been dated to the 1st quarter of the 19th century. In earlier times all girls wore a penik while attending church. In later times, it was used as a headpiece by the brides in Hiiumaa county, and also by bridesmaids in Emmaste and Käina. By the end of the 19th century, the tradition of wearing peniks started to disappear due to the growing popularity of Myrtus head chains. The author of this article has focused mainly on the materials and the possible techniques used to make peniks in order to recreate the item and to describe the process.

Keywords: head decoration, penik~pennik, weddings, galloons, recreating

The back side of the recreated penik. Photo by Maaja Kalle